

ՄԱՐԳՈ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԻ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

2001թ. Հուլիսի 27-ին, կյանքի 81-րդ տարում, մեզնից հեռացավ անվանի բանասեր-պատմաբան, Հայ պարբերական մամուլի անխոնջ հետազոտող, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի առաջատար դիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Մարգո Համբարձումի Մխիթարյանը:

Տավուշի շրջանի Ներքին Կարմիրաղբյուր գյուղում 1920թ. ծնված աղջնակը նախնական կրթությունը ստացել է Ղազախի ոչ լրիվ միջնակարգ դպրոցում, ապա ուսանել Թբիլիսիի ինդուստրիալ տեխնիկումի շինարարական ֆակուլտետում: Սակայն անսահման սերը Հայրենի գրականության նկատմամբ նրան տարել է Բաքվի պետական մանկավարժական ինստիտուտի Հայոց լեզվի

և գրականության ֆակուլտետ: Այն գերազանցության դիպլոմով ավարտելուց հետո, Մ. Մխիթարյանը երեք տարի աշխատել է Ղազախի միջնակարգ դպրոցում՝ իրրև Հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհի: Ձնայած փայլուն մանկավարժ էր, բայց գիտությանը զբաղվելու անհագուրդ ձգտումը նրան մղել է շարունակելու ուսումնառությունը Երևանում, որտեղ 1944թ. նա ընդունվել է Պետական Համալսարանի ասպիրանտուրա՝ Հայ նոր գրականություն մասնագիտությամբ: 1949-1957թթ. նա մեծ պատասխանատվությամբ վարել է Համալսարանի ասպիրանտուրայի բաժնի վարիչի պաշտոնը:

1954թ. Մ. Մխիթարյանը պաշտպանեց թեկնածուական ատենախոսություն՝ «Հյուսիսսփայլ» ամսագիրը» թեմայով, իսկ 1958թ. այն լույս ընծայեց առանձին գրքով, որն արժանացավ գիտական Հասարակայնության բարձր գնահատականին: Թեկնածուական ատենախոսությունն ու Հրապարակված առաջին մենագրությունը վերջնականապես նախանշեցին Մխիթարյան գիտնականի հետազոտական կյանքի ուղին: Նա հետազոտողի իր կյանքն ամբողջությամբ նվիրաբերեց Հայ պարբերական մամուլի պատմության ուսումնասիրությանը: Ուստի, պատահական չէր, որ երբ 1960թ. ԳԱ Գրականության ինստիտուտում ստեղծվեց Հայ պարբերական մամուլի պատմության բաժինը, Մ. Մխիթարյանը դարձավ նրա հիմնադիր անդամներից (1965թ. բաժինը փոխադրվեց ԳԱ Պատմության ինստիտուտ):

Լայն էր և ընդգրկուն Մ. Մխիթարյանի հետաքրքրությունների շրջանակը: Նրան զբաղեցրել են Հայ պարբերական մամուլի թե՛ առավել ուշագրավ, թե՛ արտաքուստ աննշան թվացող օրգանները: Հայ առաջին պարբերականը և նրա աշխատակիցները, չնորհիվ Մ. Մխիթարյանի գրչի, իրենց արժանի գնահատականն են ստանում, երբ 1970թ. Փարիզում իրականացվում է «Ազգարարի» երկհատոր ֆաքսիմիլային վերատպությունը՝ նրա ծավալուն և արժեքավոր առաջաբանով:

Արևելահայ Հասարակական մտքի 1860-ականների գագաթ «Հյուսիսսփայլին» նվիրված ուսումնասիրությունից հետո, 1976թ. լույս տեսավ Մ. Մխիթարյանի արտակարգ ուշագրավ «XIX դարի երկրորդ կեսի արևելահայ

պարբերական մամուլի պատմությունից («Փորձ», «Արձագանք»)» խորագիրը կրող մենագրությունը, որտեղ մամուլի խնդրո առարկա օրգանների պատմությունը քննված է ժամանակի հասարակական-քաղաքական կյանքի ու մտքի ընդարձակ հետախորդի վրա: Առավել նշանակալից էր, որ դրանում իր արժանի գնահատականն էր ստանում ազգային-պահպանողական հոսանքի հայրենանվեր գործիչների մի պատկանելի աստղաբույլ: Ոչ միայն շարքային ընթերցողը, այլև մասնագետները հայտնաբերեցին արտակարգ հետաքրքիր փաստեր՝ սովորական թուրքիայի հայահալած և ցարիզմի ռուսականացման քաղաքականության դեմ պայքարող հոսանքի մասին, որն իր դրոշն ու հավատո հանգանակն էր դարձրել ազգային միասնության գաղափարը: Աշխատության քննարկումը և հրատարակությունն առաջ բերեցին տեսակետների սուր բախում: Ժամանակի գաղափարախոսության «պաշտպանները» քննադատեցին ազգային-պահպանողական հոսանքին հեղինակի կողմից տրված հավասարակշռված գնահատականը: Մ.Մխիթարյանը, հենվելով Արշ.Մելիքյանի և Աշ.Հովհաննիսյանի երակետային դրույթների վրա, խիզախորեն պաշտպանեց իր հայացքները և, մեր կարծիքով, հաղթեց:

Տարիների ընթացքում ընդլայնվեց գիտնականի հետաքրքրությունների ոլորտը. արևելահայ առաջին պարբերականից մինչև «Հյուսիսսփայլ» ընկած՝ հայ պարբերական մամուլի զգալի և փշոտ ուղին արժանվոյնս լուսաբանվեց Մ. Մխիթարյանի նոր՝ 1994թ. լույս տեսած «Արևելահայ մամուլի սկզբնավորումը և լուսավորական շարժումը XIX դարի առաջին կեսին» մենագրության մեջ: Այս աշխատությունը նախահյուսիսսփայլյան շրջանի հայ հասարակական կյանքի, լուսավորական շարժման առաջին և երկրորդ սերունդների, նրանց բերած նոր և արժեքավոր ներդրումների, հայտնի և անհայտ գործիչների մի շքեղ պատկերասրահ հրամցեց ընթերցողին՝ հարստացնելով նրա գիտելիքները բազմաթիվ անհայտ փաստերով, պատմական դեմքերով և իրադարձություններով: Ներսիսյան դպրոցի և Լազարյան ճեմարանի առաջադեմ ուսուցիչների ու աշակերտների, Աբովյանի, Ալամդարյանի, Գաբրիել Պատկանյանի և Ներսես Աշտարակեցու, ապա նախահյուսիսսփայլյան շրջանում՝ Ստեփանոս Նազարյանի և Միքայել Նալբանդյանի հրաբերությունների պարզաբանումը կատարվել է գիտական մեծ վարպետությամբ, և, որ կարևորն է, հեղինակը ոչ միայն մերժել է մինչ այդ ընդունված միայն դրական կամ միայն բացասական պիտակները, այլև բարեխիղճ և անկողմնակալ վերլուծության շնորհիվ տվել է հիմնավորված և հավասարակշռված գնահատականներ: Գիտական բարձր մակարդակի արտահայտություն են Մ.Մխիթարյանի ծանրակշիռ ծանոթագրությունները, մի բան, որը հատկանշական է նրա բոլոր աշխատություններին: Դրանք գիտական բարեխիղճության և բարոյական բարձր չափանիշների ապացույցներ են: Այդտեղ հեղինակն ուղղումներ է մտցնում տարիներ առաջ նույնիսկ իր կողմից հրատարակված փաստերում:

Մ.Մխիթարյանի բոլոր աշխատություններին, մանավանդ վերջին երկու մենագրություններին, հատկանշական է հանրագիտարանային բնույթը: Չկա մի հիմնախնդիր, հասարակական երևույթ և ժողովրդի համար փոքրիչատես ազգանպաստ գործ կատարած որևէ գործիչ կամ կարևոր իրադարձություն, հասարակական կյանքի որևէ ալեբախում, որը վրիպած լինի հեղինակի տեսադաշտից կամ ըստ արժանվոյն մեկնաբանված չլինի նրա կողմից:

Խիստ արժեքավոր են Միքայել Նալբանդյանի երկերի ակադեմիական հրատարակության 2-րդ և 3-րդ հատորների «մխիթարյանական» գիտական այնպիսի նորույթներ պարունակող ծավալուն ծանոթագրությունները, որոնք կարող էին իբրև հենք ծառայել նույնիսկ երկու դոկտորական ատենախոսության համար:

Նայրասնդյանի գնահատության ապացույցը՝ Մ.Մխիթարյանի կողմից նրա «Հրապարակախոսական երկերի» (Ե., 1979) Հրատարակության իրականացումն էր:

Ինչպես տեսնում ենք, չնայած ժամանակագրական առումով Հերթականության խախտմանը, Մ.Մխիթարյանն իրականացրել է արևելահայ պարբերական մամուլի պատմության ծանրակշիռ հատվածներից մեկի հետազոտությունը և պատահական չէ, որ Հրատարակության գործընթացում գտնվող «Հայ պարբերական մամուլի պատմության» I հատորի՝ արևելահայ մամուլին վերաբերող հոդվածների մեծ մասի հեղինակն է:

Մենագրություններից զատ, Մ.Մխիթարյանի գրչին են պատկանում շուրջ 100 գիտական և բանավիճային հոդվածներ, որոնց մի մասը նվիրված է պատմական գործիչների ծածկանունների վերծանմանն ու տարբեր առեղծվածների բացահայտմանը: Գիտական աշխատանքին նա նվիրվում էր անմնացորդ և ինքնամոռաց, ստեղծագործական նախանձեղի ավյուրով ու կրքով. այդպիսիք էին նրա էությունը և ապրելակերպը:

Գիտահետազոտական աշխատանքներից բացի, Մ.Մխիթարյանը, սկսած 1949թ., դասախոսական աշխատանք է կատարել Համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի ժողովրդական պատմության ամբիոնում, վարել Հայ պարբերական մամուլի և ռուս ժողովրդական պատմության դասընթացներ: Հարյուրավոր ուսանողներ հիացմունքով են հիշում և գնահատում նրա դասախոսությունները: Միաժամանակ, նա անփոխարինելի գիտական ղեկավար էր: Բազմաթիվ սկսնակ պատմաաշխատողներ իրենց առաջին քայլերը գիտության խրթին քառուղիներում կատարել են նրա ղեկավարությամբ:

Հմուտ գիտնականն ու դասախոսը նաև անաչառ և սկզբունքային քաղաքացի էր: Գիտական խորհրդի նիստերում, ինստիտուտի ժողովներում նրա ունեցած յուրաքանչյուր ելույթ աչքի էր ընկնում սկզբունքայնությամբ, բծախնդրությամբ և բարոյական աննահանջ չափանիշներով: Չնայած լույս ընծայված աշխատությունների պատկառելի քանակին, Մ. Մխիթարյանի գրչին պատկանող մի շարք աշխատություններ դեռևս մնացել են անտիպ և ուպասում են արժանավոր մի հովանավորի՝ լույս աշխարհ գալու համար: Ապրողներիս պարտքն է խորհրդածել այդ ուղղությամբ և ամեն կերպ օժանդակել այդ հայրենանվեր առաքելությանը:

Մարգո Մխիթարյանի անունը կարող էր զարդարել յուրաքանչյուր գիտական կոչման և աստիճանի, սակայն նա իր մահկանացուն կնքեց հպարտ՝ իր ունեցածով և անտարբեր՝ գիտական որևէ տիրոջ սի նկատմամբ:

Է. Ա. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր